

ELŐSZÓ

Könyvünkben a magyar nyelv átfogó történetét kívánjuk adni. A mindenre kiterjedő számbavétel nem lehetett ugyan célunk, a nyelvtörténeti szempontból fontos rendszer-, szabály- és elemváltozásokat azonban igyekeztünk figyelembe venni. Fő feladatunk a magyar nyelv története nyelvemlékekre, történeti adatokra támaszkodó dokumentálása, leírása és a változások lehetőség szerinti magyarázata volt. Az Olvasó tehát a magyar nyelv történetének összegző, áttekintő, a fontosabb eseményekről megbízhatóan tájékoztató leírását találja ebben a könyvben.

A könyv négy nagyobb fejezetből áll. Az 1. és a 2. fejezetben a nyelvi változásról, a nyelv történeti vizsgálatának általános elvi-módszertani kérdéseiről és a magyar nyelv története leírásával összefüggő fontosabb tudnivalókról (így a nyelvemlékekről, a helyesírás-történetéről is) esik szó. A 3. fejezet a könyv központi része, a magyar nyelv történetét bemutató nagyfejezet, amely két részre oszlik. Az első részben – könyvünk legterjedelmesebb fejezetében – nyelvtantörténetet adunk. A második rész a lexikatörténeti fejezet, amelyben a szókészlet, a szójelentés és a tulajdonnevek történetét foglaljuk össze. A 4. fejezetben a legfontosabb nyelvváltozat-típusok történetéről, keletkezésük sorrendjében a nyelvjárások, a szak- és tudományos nyelvek és a köznyelv (a standard) történetéről adunk áttekintést. Az 5. fejezet a magyar nyelvű közösség történetének politika- és művelődéstörténeti hangsúlyú, vázlatosnak tekintendő összefoglalása. A tulajdonképpeni nyelvtörténeti leírást tartalmazó nagyfejezetet ily módon mintegy keretbe foglalja, átöleli a nyelvi változások pontosabb megértéséhez nélkülözhetetlen általános nyelvtörténeti ismereteket közvetítő, valamint a magyar nyelvet hordozó nyelvű közösség életútjának a magyar nyelvhasználat alakulása szempontjából fontos történéseit emlékeztető idéző összefoglaló áttekintés. A 6. fejezet az ilyenkor szokásos mellékleteket, hasznos segédleteket (a tárgymutatót, térképeket, forrás- és rövidítésjegyzéket, bibliográfiát), s a könyv olvasását, megértését elősegítendő külön nyelvtörténeti szakszó-tárt tartalmaz.

A könyv fejezeteinek sorrendjét a mondottakból következően a logikai, illetőleg didaktikai célszerűség szabta meg. Minden nyelvi szintet egy fejezetben, azaz külön mutatunk be a nyelvtörténeti korszakok egymást követő rendjében haladva, tudva azt, hogy a nyelvészeti részek a valóságban egymással szoros kapcsolatban állnak. Bizonyos esetekben a korszakok szerinti bontásra nem is, vagy csak részlegesen kellett, illetőleg lehetett sort keríteni (például a szójelentés és a szókészlet történetének bemutatásakor). Mivel pedig a legnagyobb mérvű változások

az ős- és az ómagyar korban zajlottak, az e két korszakbeli nyelvi változásokkal való foglalkozás teszi ki leírásunk nagy részét. Ez az oka annak is, hogy az új- és újabb magyar kort néhány nyelvi szint esetében összevontan tárgyaljuk. (A nyelvtant érintő alapvető változások a köznyelvi grammatikai rendszerben a standard kodifikálása óta, tehát a 19. század első felétől nem érzékelhetők).

A könyv funkcionális szemléleti keretben készült, a nyelvtani részek tárgyalásában következetesen érvényesítve a rendszerszerűség elvét (erről részletesebben lásd a Bevezetést). Mivel a magyar nyelvtörténeti kutatások hosszú időszakra tekintenek vissza, bőven volt módunk előzményekre támaszkodni (a hangtörténeti kutatásoktól az etimológián át az újabb keletű történeti szövegtani vizsgálatokig), ideértve természetesen generatív és tipológiai kiindulású újabb mondattani kutatásokat is, bár könyvméretű eredményeik könyvünk kéziratának a lezárása körüli időben láttak napvilágot.

A nyelvtannak tágabb és szűkebb értelmezése egyaránt van (az utóbbi szerint nemcsak a szókészlet, hanem a hangtan sem tartozik a nyelvtanba). Mi abból indulunk ki, hogy minden olyan nyelvi szint, tartomány, szabály, hang, szó, tulajdonnév elvileg a nyelvtörténeti leírás része kell, hogy legyen, amelyet a beszélők használnak beszéd közben (a nyelvtan-értelmezésekre l. NÁDASDY 2006: 20). Nyelvtörténeti leírásunk középpontjában a hang-, az alak- és a mondattan áll. Ennek megfelelően leírásunk tüzetes részében (l a. 3. jelzetű nagyfejezetet) a nyelvtantörténet áll az első helyen, s elkülönítve tárgyaljuk a lexikatörténettől. A szövegtan a maga „globális” volta miatt nem tekinthető hagyományos értelemben vett nyelvi szintnek: ez kiderül a történeti szövegtani fejezetből is. A jelentéstan tárgyát illetően eltérő vélemények vannak forgalomban. A történeti jelentéstannak a magyar nyelvudományban a szójelentéstan a legkidolgozottabb területe, ezért könyvünkbe szójelentés-történeti fejezetet iktattunk be. A tulajdonnevek a szókészlet speciális kategóriájaként értelmezhetők, ezért kerültek a lexikai fejezetek mellé. A nyelvváltozatok története egészen más megközelítést kíván, mint az eddig említettek: erről magától értődően külön nagyfejezetben van szó.

Az utóbbi időben föllendült a nyelviváltozás-elméleti kutatás, s ennek eredményeire támaszkodva van szó a bevezetőben a nyelvi változások bizonyos elméleti kérdéseiről. Tudjuk és tudatosítani kívánjuk, hogy általános kérdésekben való bizonyos fokú jártasság nélkül reménytelenül beleveszhetünk a részletekbe, s nem látjuk az átfogó, a nyelvek életét és működését irányító mechanizmusokat.

Könyvünknek több okból is természetes előzménye a 2003-ban megjelent Magyar nyelvtörténet (KISS–PUSZTAI 2003). A jelen kötet terjedelmében lényegesen kisebb, de más tekintetben is eltér előzményétől. Ugyanis több új fejezetet is tartalmaz: beiktattunk egy-egy fejezetet a magyar nyelvemlékekről, a köznyelvnek, a nyelvjárásoknak, a szaknyelveknek mint fő nyelvváltozat-típusoknak és a tulajdonneveknek a történetéről. Újdonság továbbá a nyelvtörténeti szakszó-tár is. 2003-as munkánkkal szemben a fő rendezőelv jelen könyvünkben a nyelvi szint, s nem a nyelvtörténeti korszakok. Külön szólunk összefoglaló formában a

magyar nyelvközösség történetéről, arra helyezve a hangsúlyt, hogy milyen társadalmi-kulturális tényezők befolyásolták a magyarság nyelvhasználatát, ezen keresztül pedig nyelvének változását.

A nyelvek története tanulmányozásának nélkülözhetetlenek a nyelvemlékek (nélkülük nem is lehet nyelvtörténeti leírást készíteni), s mivel a nyelvemlékek olvasásához és értelmezéséhez a helyesírás-történet ismerete a kulcs, ezért egy-egy mást követi a róluk szóló két fejezet. Helyesírás-történetünk lefedi nagyrészt a magyar írástörténetet, megbízható tájékoztatást adva a magyar nyelv grafemati-
kai változásairól is.

Könyvünk nem pályázati támogatással s nem is kutatócsoporti keretben készült. Szerzőtársainknak köszönettel tartozunk azért, hogy így is vállalkoztak a rájuk eső munka elvégzésére. Tizenhárom szerző munkájáról van szó. Szerzőtársaink mögött – egy kivétellel – több évtizedes nyelvtörténeti kutatási és egyetemi oktatói tapasztalat áll. A 2003-as Magyar nyelvtörténet tíz szerzője közül nyolc (Gallasy Magdolna, Haader Lea, Horváth László, Kiss Jenő, Korompay Klára, D. Máta Mária, Pusztai Ferenc, Sárosi Zsófia) szerzője a jelen kötetnek is, öten újak (Gerstner Károly, Hegedűs Attila, Juhász Dezső, Slíz Mariann és Terbe Erika). Többen tagjai voltak A magyar nyelv történeti nyelvтанát (I. 1991, II/1. 1992, II/2. 1995) író munkaközösségnek (Gallasy Magdolna, Haader Lea, Juhász Dezső, Korompay Klára, D. Máta Mária, Sárosi Zsófia). Szerzőink az Eötvös Loránd Tudományegyetem (9), az MTA Nyelvtudományi Intézete (3) és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (1) nyelvtörténészei közül verbuválódtak. A névtani fejezet megtervezésében még részt vett Hajdú Mihály is. – Az „ahány ház, annyi szokás” analógiájára mondhatnánk: ahány szerző, annyiféle stílus. Az egyéni stílusbeli különbségek a jelen könyvben is érvényesülnek. Így azonban talán érdekesebb is lehet olvasni a könyvet.

A szakirodalmi hivatkozásokkal takarékosan bántunk. Csak a 2003-as könyvhöz képest új fejezetek íróit nem kötötte az az irányelv, hogy csupán az említett könyv megjelenése utáni publikációkból válogassák ki a fejezetük megírásához közvetlenül felhasználtakat. Az az elv vezetett bennünket, hogy fontosabb a mindenáron való egységesítésnél az olvasók minél megbízhatóbb tájékoztatása (az adatok ellenőrzését lehetővé tevő, illetőleg a továbbvezető funkciót ellátó friss szakirodalomnak a megadása). Az új fejezetekben, különösen az elsődlegesen nem nyelvtudományi jellegűekben viszonylag gyakran idézünk is, megszólaltatva különböző szakmák jeles kutatóit, s itt a hivatkozások száma is gyakori. A könyvben való eligazodást, a keresett helyek gyors megtalálását a viszonylag részletes tartalomjegyzék és a tárgymutató biztosítja.

A magyar történeti nyelvtudományi kutatásokban is hangsúlyeltolódások zajlanak jó ideje már. A nyelvi rendszer vizsgálata mellett, amely mondattani tekintetben újabban generatív szemléletű és tipológiai alapú vizsgálatokkal is bővülően van (l. É. KISS – GERSTNER–HEGEDŰS 2013, É. KISS 2014), egyre nagyobb szerepet kap a nyelvhasználat kutatása és szociopragmatikai szempontok érvé-

nyesítése. Az ómagyar korról a kutatás súlypontja áttevődik a középmagyar korra, s a korábban erősen egyházi jellegű írott nyelv vizsgálata mellett a világi írásbeliség, illetőleg a beszélt nyelv kutatása kap nagyobb figyelmet. Nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvtörténeti kutatások előtt álló fontos feladat – a leíró nyelvészetben jelentkező újabb kutatási eredményekre való támaszkodás mellett – a történeti szociolingvisztikai, illetőleg sociopragmatikai vizsgálatok kiszélesítése. Ugyanis a nyelvhasználatnak a társadalmi közegben való vizsgálatával a nyelvi változás kutatásában, s különösen a nyelvi változás indító okainak a földérintésében, s a nyelvközösségekben való terjedése-visszaszorulása vizsgálatában nagyot léphet előbbre a kutatás.

Kiknek szól a könyv? Elsősorban a magyar nyelv történetével, illetőleg a nyelvi változás kérdéseivel foglalkozó szakembereknek. Másodsorban szól az anyanyelv története iránt érdeklődő minden rendű és rangú olvasónak, tehát például a magyartanároknak, a magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgatónak, a tömegtájékoztató szakembereinek. Annak ugyanis számos jele van, hogy a művelt nagyközönseget mindig is érdekelte nemcsak saját közösségének, de anyanyelvének a múltja és alakulása is. Ezért jó szívvel ajánljuk az ő figyelmükbe is munkánkat. Annál is inkább, mert a magyar nyelvközösség történetének a bemutatása, illetőleg a nyelvemlék-történeti és a helyesírás-történeti, valamint a főnyelvváltozat-típusok történetével foglalkozó fejezetek önmagukban is izgalmas művelődéstörténeti olvasmányok, nem kevés érdekes és hasznos tanulsággal (mindegyik érthető a szigorúan nyelvészeti fejezetek ismerete nélkül is).

Kedves kötelességünknek teszünk eleget, amikor köszönetet mondunk a könyv gondos lektorainak, Zelliger Erzsébetnek és Forgács Tamásnak alapos lektori véleményükért. Parapatics Andreának pedig nemcsak lelkiismeretes technikai szerkesztéséért, hanem számos, szakmai szempontból is fontos észrevételéért.

Budapest, 2016. február 1.

A szerkesztők